

τὸν είκοστὸν αἰῶνα συνέχισιν τοῦ ἀπαισιοδόξου πνεύματος, τοῦ ὁποίου κήρυκες κατὰ τὸν προηγούμενον ἔχρημάτισαν ὁ Schopenhauer καὶ ὁ Ed. von Hartmann. Ἡ ἀντίθεσις ἔπειτα αὐτῷ πρὸς τὸ σημιτικὸν πνεῦμα παρασύρει αὐτὸν εἰς μυστικισμόν, ὁ ὁποῖος ταυτίζει Θεὸν καὶ ἄνθρωπον καὶ θεωρεῖ τὸ ἀνθρώπινον ἐγὼ ως ἅμεσον μορφὴν ἐμφανίσεως τῆς θεότητος. Τέλος ἐκμηδενίζει ὁ Drews τὸν ἀνθρώπινον βίον, ἀντὶ νὰ κατευθύνῃ αὐτὸν πρὸς τὸν θετικὸν σκοπὸν τῆς συγκροτήσεως καὶ τῆς τελειώσεως τῆς προσωπικότητος.

* * *

Τέλος ἄλλη τις δύμας ἐρευνητῶν ἀκολουθεῖ τὴν καθαρῶς ἐμπειρικὴν ὁδὸν πρὸς καθορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς θρησκείας. Οἱ ἐρευνηταὶ οὗτοι ἀπόφεύγουν καὶ τὴν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως περιοριζόμενην μέθοδον καὶ τὴν ἐκ τῆς μεταφυσικῆς κοσμοθεωρίας παραγωγὴν καὶ δικαίωσιν τῆς θρησκείας. Στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, τὴν δποίαν παρέχει ἡ Ιστορία, ἡ ψυχολογία, ὁ ἀξιολογικὸς κόσμος καὶ πειρῶνται ἐντεῦθεν νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν θρησκείαν. Ἐπὶ τοιούτων ἐμπειρικῶν βάσεων στηρίζεται ἡ μεγάλη συλλογὴ θρησκευτικῶν αὐτομαρτυριῶν, τὴν δποίαν συνεκρότησεν καὶ διεσαφήνισεν ὁ James. Ἄλλα χωρῶν πέρα τῶν ψυχολογικῶν δεδομένων, ὅπως βραδύτερον καὶ ὁ Jaspers, ἐπιχειρεῖ ὅχι μόνον προσδιορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ καθορισμὸν τῶν κριτηρίων τῆς ἀληθείας της, τῆς δποίας δύμως τὴν ἐννοιαν μεταποιεῖ διὰ τοῦ πραγματισμοῦ. Δέχεται δύμως ως κοινὴν εἰς πάσας τὰς θρησκείας τὴν πίστιν εἰς ἀνωτέραν πραγματικότητα. Πρὸς ταύτην δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς σχέσιν ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ δέχεται ἐπιδράσεις ἐξ αὐτῆς. Τοῦτο καθίσταται δυνατὸν διὰ τοῦ ὑποσυνειδήτου, τὸ δποίον θεωρεῖ ὁ ἀμερικανὸς ψυχολόγος καὶ φιλόσοφος ως μέρος τῆς ἀνωτέρας ἐκείνης πραγματικότητος. Κατὰ ταῦτα ἡ πίστις εἰς τὸν Θεόν δὲν εἶναι ψευδαίσθησις. Τὴν μέθοδον τοῦ James κατέστησεν γνωστὴν εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ Wobbeim. Ἄλλα καὶ ὁ ἴδιος κατέβαλε τὰς βάσεις φιλοσοφίας τῆς θρησκείας θεμελιωμένης ἐπὶ τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων

τῆς ψυχολογίας, χρησιμοποιήσας ώς ύπόδειγμα τὴν ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος ἔρμηνείαν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Schleiermacher. Τὴν μέθοδον ταύτην τῆς ἀναλύσεως τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος καὶ τῆς ἐκ τῶν ἔνδον ἔρμηνείας τοῦ ἀπείρου πλούτου τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων ἡκολούθησε καὶ ὁ Δανδὲς φιλόσοφος Höffding καὶ ἐκ τῶν συγχρόνων καὶ ἄλλοι πολλοὶ καὶ οἱ Oesterreich, Heiler, εἰς τὸν δποῖον ὀφείλομεν καὶ κλασσικὸν περὶ προσευχῆς ἔργον, R. Otto, H. Scholz, καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Ο Höffding, περὶ τοῦ δποίου θὰ γίνῃ καὶ κατωτέρω λόγος, εστήριξε τὴν ἔρμηνείαν τῆς θρησκείας ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἀξίας καὶ προπαρεσκεύασε μετ' ἄλλων τὴν ἀξιολογικὴν θεώρησιν αὐτῆς. Κατὰ τὸν Oestereich, ὁ ὄποῖος περιορίζεται εἰς τὴν καθαρῶς ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν, ἡ θρησκεία ἀποτελεῖ ἕδιον καὶ αὐτοτελὲς ἀξιολογικὸν πεδίον. Ἐκ τούτου δμως συμπεραίνει μόνον τὸ δικαίωμα τῆς ὑπάρξεως τῆς θρησκείας. Τὸ τεράστιον ἀπὸ ἐπόψεως ἴστορικῆς γνώσεως καὶ ψυχολογικῆς ἐμβαθύνσεως ἔργον τοῦ Heiler δδηγεῖ εἰς τὸ βάθος τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου καὶ πείθει περὶ τῆς ἀκαταλύτου πραγματικότητος καὶ σημασίας αὐτοῦ. Περὶ τοῦ Wobbermin ἔγινε λόγος ἀνωτὸρ. Ἄλλ' ἡ μέθοδος αὐτοῦ, τὴν δποίαν διακρίνει ἀπὸ τῆς καθαρῶς ἐμπειρικῆς ψυχολογικῆς ἀναλύσεως, δὲν περιορίζεται εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ούσίας τῆς θρησκείας. Θέλει νὰ εἶναι κάτι περισσότερον. Ο ἕδιος χαρακτηρίζει αὐτὴν ώς ὑπερβατικὴν ψυχολογικὴν μέθοδον. Ἀποτελεῖ συνδυασμὸν γνωσιολογίας καὶ ἴστορικῆς ἔρμηνείας, δημιουργικῆς βιώσεως τῶν ἴστορικῶν φαινομένων τῆς θρησκείας ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος τοῦ ἐρευνητοῦ, ώς ἀνεπτύξαμεν ἀλλαχοῦ. Τὸν καθορισμὸν δμως τῆς ούσίας τῆς θρησκείας συνδέει πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας της. Η ἀνάλυσις τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος δεικνύει ὅτι θρησκεία εἶναι σχέσις μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ὅτι κέκτηται δύο πόλους, ἐναὶ ἐνδοκοσμικόν, τὸ ἐγώ, καὶ ἐναὶ ὑπερβατικόν, τὸν Θεόν. Τὴν πραγματικότητα τοῦ τελευταίου τούτου πειρᾶται νὰ καταδείξῃ τὸ μὲν λογικός, τὸ δὲ διὰ τῆς ἐπαγωγικῆς μεταφυσικῆς.

Ἄλλως ὁ Otto, τὸ κύριον θρησκειολογικὸν ἔργον τοῦ

όποίου, «Τὸ ἅγιον», ἀριθμεῖ δεκάδας ἐκδόσεων ἐντὸς δύο δεκαετηρίδων, μεταφρασθὲν καὶ εἰς τὰς κυριωτέρας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας. Ὁ Otto ἐμφανίζεται ως συνεχιστὴς τῆς θεωρίας, κατὰ τὴν δποίαν τὸ συναίσθημα ἀποτελεῖ εἶδος τι ἀνωτέρας γνωστικῆς δυνάμεως, χάρις εἰς τὴν δποίαν κατορθώνει δ ἄνθρωπος νὰ λαμβάνῃ πεῖραν τοῦ ὑπερβατικοῦ. *Ὑπέρμαχοι τῆς θεωρίας ταύτης ἀνεδείχθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ γερμανικοῦ Ιδεαλισμοῦ ὁ Hamann, ὁ Herder, ὁ Jacobi.* Ὁ κόσμος τῆς θρησκείας δὲν εἶναι ἀπλῶς αἴτημα τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἢ τῆς ἡθικῆς, ἀλλὰ ἀποκαλύπτεται ως πραγματικότης εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διὰ τοῦ συναίσθηματος. Ὁ Schleiermacher προήγαγε καὶ συνεπλήρωσε τὴν θεωρίαν ταύτην διὰ τοῦ περιφήμου περὶ θρησκείας ἔργου του. Τέλος ὁ Fries συνεκρότησεν αὐστηρῶς ἀπηρτισμένον σύστημα, ἀφορμηθεὶς ἐκ τῆς περὶ τοῦ συναίσθηματος ἐκδοχῆς ἐκείνης καὶ τῇ βοηθείᾳ ψυχολογικῆς ἐρμηνείας τῆς γνωσιολογίας τοῦ Kantίου. Ἐπ’ αὐτοῦ καὶ τοῦ Schleiermacher στηριζόμενος ὁ Otto προβαίνει εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς αὐτοσυνειδησίας, ἀνακαλύπτει τὴν μὴ δεικτικὴν λόγου θρησκευτικὴν ὄρμήν, τὸ συναίσθημα τοῦ θείου. Τοῦτο ἀφορίζει ἀπὸ δλα τὰ ἄλλα; τὰ «φυσικὰ» συναίσθηματα, καὶ συγχρόνως συσχετίζει κατ’ ἄμεσον τρόπον πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς θρησκείας, τὸ θεῖον ἢ ἅγιον ἢ δσιον. Κύριον γνώρισμα τούτου εἶναι τὸ σκοτεινόν, ἀκατάληπτον, τὸ ὑπεράνθρωπον, τὸ ἀστάθμητον, τὸ μυστηριώδες, τὸ φόβον ἐμποιοῦν καὶ συγχρόνως θέλγον, σαγηνεύον. Πρὸς τὸ συναίσθημα τοῦτο τοῦ θείου συνδέονται τὰ συναίσθηματα τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ παροδικοῦ, τῆς ἔξαρτήσεως, τῆς ἐνοχῆς, τῆς ἀμαρτίας κ.λ. Ταῦτα διακρίνονται ποιοτικῶς ἀπὸ τὰ γνωστικά, αἰσθητικά καὶ ἡθικά καὶ κατ’ ἀκολουθίαν δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν παράγωγα τούτων. Ἀλλ’ οὕτε εἰς τὰς θρησκευτικὰς παραστάσεις εἶναι δυνατὸν νὰ ὀφείλωνται, διότι προηγοῦνται αὐτῶν καὶ εἶναι πρωτογενῆ, ὅχι δευτερογενῆ φαινόμενα. Τὴν πηγὴν αὐτῶν ἔχουν εἰς ίδιαν τινὰ προδιάθεσιν τοῦ θυμικοῦ, ἡ ὁποία ἐνοικεῖ εἰς τὸν ἐσώτατον πυρῆνα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Διὰ τοῦτο ὅμιλει ὁ Otto περὶ θρησκευτικῆς κατηγορίας ἢ περὶ θρησκευτικοῦ α

priori, τὸ ὄποιον ὅμως ἔρμηνεύει, ὥπως ὁ Fries, ψυχολογικῶς. Δυνάμει τοῦ ἐξ ὑποκειμένου τούτου ἀπομαντεύει ὁ ἀνθρώπος τὸ θεῖον ὅπου ἀποκαλύπτεται τοῦτο, εἰς πρόσωπα, γεγονότα καὶ φαινόμενα.

Τὴν μέθοδον τῶν νεοκαντιανῶν, ώς καὶ τὴν ἐκ μεταφυσικῶν προύποθέσεων παραγωγὴν τῆς θρησκείας ἀπορρίπτει καὶ ὁ Scholz. Μέσον γνώσεως διὰ τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας εἶναι τὸ βίωμα τῆς ἴδιας τοῦ ἔρευνητοῦ θρησκείας καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν λοιπῶν, ιστορικῶς δεδομένων θρησκειῶν, καὶ δὴ ὅχι ὅλων, ἀλλ' ἐκείνων, αἱ ὄποιαι διὰ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἔρμηνείας των ἀποτελοῦν ζωντανὰς δυνάμεις καὶ διὰ τὸ παρόν. Φιλοσοφία τῆς τέχνης, λέγει, ἡ ὄποια θὰ ἐπεχείρει νὰ καθορίσῃ ἐκ τῶν προτέρων τί πρέπει νὰ νοῶμεν εἰς τὸ ἐξῆς ὑπὸ τὸν ὅρον τέχνη, θὰ ἦτο δύσκολον νὰ διεγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς αὐτήν. Ἀλλὰ καὶ ἀν ἀκόμη κατώρθωνε τοῦτο, θὰ ὑπελείπετο μεγάλως μιᾶς ἀναλύσεως, τῆς ὄποιας ἀντικείμενον εἶναι ἡ πραγματική, ἡ ἐμπειρικῶς δεδομένη τέχνη. Τὸ αὐτὸν ισχύει καὶ ως πρὸς τὴν θρησκείαν. Ἡ ἀνάλυσις ἐκείνη ισχύει πρὸ πάντων ως πρὸς τὴν θρησκείαν πνευματικῶν ἀνθρώπων, ἵδια τῶν μυστικῶν. Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν ταύτην δὲν ἀφορμάται κυρίως ὁ Scholz ἀπό τὸ πρόβλημα ἀν ἡ θρησκεία καθορίζεται ὑπὸ τῆς νοήσεως ἢ ὑπὸ τοῦ συναισθήματος, ἀλλ' ἀπό τὸ πρόβλημα ἀν ὀφείλεται εἰς δημιουργικὸν ἐνέργημα τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἀπλῶς δεκτικόν Τὸ πρῶτον συντελεῖται διὰ τῆς λειτουργίας τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, τὸ δεύτερον διὰ τῆς βίωσεως δεδομένης πραγματικότητος. Ὡς ἀποτέλεσμα δημιουργικοῦ ἐνέργηματος θὰ ἦτο ἡ θρησκεία ἢ προϊὸν τῆς φαντασίας, ὥπως παρὰ Comte καὶ Spencer, ἢ τῆς συναισθηματικῆς νοήσεως, ὥπως παρὰ τῷ Feuerbach, ἢ τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ως παρὰ Kantί. Ὅλας αὐτὰς τὰς ἐκδοχὰς ἀπορρίπτει ὁ Scholz. Τὴν θρησκείαν ἐκδέχεται ὅχι ως δημιούργημα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἀλλ' ως βίωμα τοῦ θείου ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ θείου βασίζεται ἐπὶ ἐντυπώσεων, πρὸς τὰς ὄποιας παρέχουν ἀφορμὴν τὰ ἐπίγεια φαινόμενα, ἀλλ' αἱ ὄποιαι διαφέρουν τῶν συνήθων ἐντυπώσεων. Ἡ ἐσχάτη αὔτων πηγὴ εἶναι πραγματικής ὅλως διάφορος τοῦ ἀνθρωπίνου

έγω. Εἰς τοῦτο συνίσταται ἡ διαφορά των ἀπὸ τὰ συναίσθηματα. Ταῦτα εἶναι βιώματα τοῦ ἔγω, ἐκεῖναι εἶναι βιώματα ἀντικειμένου. Διότι ἡ πραγματικότης εἶναι συντεθημένη κατὰ στρῶματα. Τὸ κατώτατον ἀποτελεῖ τὸ στρῶμα, τοῦ δποίου γνῶσιν λαμβάνομεν διὰ τῶν αἰσθήσεων. ‘Υπεράνω αὐτῷ κεῖται τὸ στρῶμα τῆς ἡθικῆς πραγματικότητος. ‘Υπὲρ αὐτὸν αἰωρεῖται ὁ κόσμος τῆς τέχνης. Τὸ ἀνώτατον στρῶμα συνιστᾷ ὁ κόσμος τοῦ θείου. Τὴν διάταξιν ταύτην ὅμως δὲν πρέπει νὰ φανταζώμεθα ως ὅλον τι, τοῦ δποίου τὰ μέρη εἶναι τοπικῶς χωρισμένα ἀλλήλων, ἀλλ’ ως σύνολον κόσμων, οἱ δποῖοι διακρίνονται ἀλλήλως κατὰ ποσὸν μόνον. Καὶ τὸ θεῖον ὑπάρχει ἐντὸς τοῦ κόσμου, διότι διαφορετικὰ οὔδεμία ἔξ αὐτῷ ἐντύπωσις θὰ ἥτο δυνατή. Ἀλλὰ συγκρινόμενον πρὸς τὰ ὅντα τοῦ κόσμου τούτου ἐμφανίζεται συγχρόνως τὸ θεῖον ως τὸ ὅλως Ἀλλότριον, τὸ Ὑπέργειον, τὸ Ὑψηλὸν καὶ Ὑπερέχον, ως ἡ αἰωνίως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ποθουμένη ἀξία. “Ολα ταῦτα ὅμως καταδεικνύουν τὴν πραγματικότητα τῆς θρησκείας, τὴν ἀναγκαιότητα αὐτῆς, τὴν σημασίαν της, ἀλλ’ οὐδὲν μαρτυροῦν περὶ τῆς ἀληθείας της. Τοῦτο γνωρίζει ὁ Scholz. Διὰ τοῦτο πειρᾶται νὰ ἀνεύρῃ τὰ κριτήρια ἐκεῖνα, τὰ δποῖα ἔγγυῶνται τὴν ἀληθείαν τῆς θρησκείας. ‘Ως τοιαῦτα θεωρεῖ τὸ μὲν τὸ ἀσύγκριτον τῶν εἰς τὸ θεῖον ἀναφερομένων ἐντυπώσεων, τὸ δὲ τὸ συναίσθημα τοῦ ἀναποφεύκτου, τὸ δποίον συνοδεύει αὐτάς. ‘Ομολογεῖ ἐν τούτοις δτι τὰ γνωρίσματα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ θεμελιώσουν βεβαιότητα, ἀλλὰ χρησιμεύουν μόνον πρὸς δημιουργίαν, βασίμου πιθανότητος.

Τέλος δλίγας λέξεις περὶ τῆς ἐπὶ τῆς περαιτέρω κριτικῆς διαμορφώσεως τῆς θεωρίας τῶν ἀξιῶν στηριζομένης φιλοσοφίας τῆς θρησκείας, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνος. Εἰσηγητὴς τῆς ἀξιολογικῆς θεωρήσεως τῆς θρησκείας ἔχρημάτισε κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ A. Ritschl. Ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου καὶ ἀπορρίπτει κατ’ ἀκολουθίαν τὴν μεταφυσικὴν θεμελίωσιν τῆς θρησκείας, συμφώνως ἀλλως τε καὶ πρὸς τὸ ἀντιμεταφυσικὸν ρεῦμα τῆς ἐποχῆς. Σκοπὸς τῆς θρησκείας εἶναι κατὰ τὴν γνώμην του ἡ διάσωσις τῆς αὐτοτελείας τῆς προσωπικό-

τητος ἔναντι τῆς φύσεως, ή ἀπολύτρωσις. Τὴν ἀξιολογί-
κὴν θεωρίαν τού προήγαγον μετ' αὐτὸν οἱ μαθηταὶ του,
διαγνώσαντες ὅτι ἡ παράστασις, ή ὅποια ἐκπρόσωπεῖ τὴν
ἀπολύτρωσιν ως τὴν ὑψίστην ἀξίαν τῆς θρησκείας, δὲν
ἔξασφαλίζεται ως πραγματικῶς ὑπάρχουσα διὰ τῆς ἀξίας
ταύτης. Παραμένει εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν ἀπλῶν αἰτημάτων
καὶ κινδυνεύει νὰ ἐκπέσῃ εἰς ψευδαίσθησιν. Διὸ οἱ δπαδοὶ¹
του ἐπροχώρησαν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ δεοντολογικοῦ
κανόνος. Οὗτος καὶ ὅχι ψυχική ἀνάγκη ἀποτελεῖ τὸ κριτή-
ριον τῆς ἀξιολογήσεως. Οὕτω λ.χ. ὁ Lüdemann. Αἱ ἰδέαι
του παρέσχον ἀφορμὴν πρὸς περαιτέρω ἔρευναν τὸ μὲν
διὰ τοῦ κριτικοῦ ἐλέγχου τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν, τὸ δὲ
διὰ τῆς ἀξιοθετικῆς ἐπ' αὐτῶν ἐποικοδομήσεως. Ἡ κριτικὴ
αὕτη ἔρευνα συνδέεται πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Δανοῦ Höff-
ding, ὁ δποῖος ὅμως δὲν κατώρθωσεν οὔτε αὐτὸς νὰ
δειξῃ ικανοποιητικῶς τὰ κριτήρια τοῦ κύρους τῶν θρησκευ-
τικῶν ἀξιῶν. Διότι ἡ φιλοοοφία τῆς θρησκείας ἔργον ἔχει
συμφώνως πρὸς τὰς προϋποθέσεις τῆς ἀξιολογικῆς ταύτης
ροπῆς, τὴν ἔξεύρεσιν τῶν ὅρων, ἃνευ τῶν δποίων δὲν εἶναι
δυνατὴ ἡ πλήρωσις τῆς ἀποστολῆς τῶν θρησκευτικῶν
ἀξιῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐπιβάλλει εἰς αὐτὴν ἡ ἔξέλιξις ἀπὸ
τῆς μεταφυσικῆς πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώ-
που. Δὲν ἀρκεῖ λοιπὸν ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις, τὴν δποίαν
ἀνέλαβεν δ. Höffding. Διότι αὕτη οὔτε ἔγγυησιν οὔτε ἀσφά-
λειαν παρέχει. Διὸ δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι παρὰ τὴν
ἀνάλυσιν ταύτην ἀνεφάνη ἡ διάλυσις τῆς θρησκείας εἰς
σχετικὰς καὶ ὑποκειμενικὰς ἀπλῶς καταστάσεις. Διὰ τὸν
λόγον τοῦτον ἐστράφη δ. εἰκοστὸς αἰών μετὰ συντονωτέ-
ρας προσοχῆς εἰς τὴν ἔξιχνίασιν τῶν ὅρων, τοὺς δποίους
δέον νὰ πληροῦν αἱ θρησκευτικαὶ ἀξίαι διὰ νὰ ἀξιοῦν
καθολικὸν κῦρος. Οὕτω ἡρευνήθη ἡ σχέσις ἀξίας καὶ πραγ-
ματικότητος, ἀξίας καὶ γνώσεως, τὸ ἀξιολογικὸν βίωμα, ἡ
σχέσις τῆς ἀξίας πρὸς τὴν ζωὴν, ἡ ἔννοια τῆς ἀξιολογι-
κῆς ἀληθείας, ἡ σχέσις τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν πρὸς τὰς
αἰσθητικὰς, ἡθικὰς καὶ λοιπὰς πολιτιστικὰς ἀξίας, ἡ σχέ-
σις τῶν εἰς πραγματικὰ ἀντικείμενα ἀναφερομένων ἀξιῶν
πρὸς τὰς ἴδεατὰς κ.λ. Ἡ δλη ἀὕτη ἔρευνα στηρίζεται ἐπὶ²
ψυχολογικῆς καὶ φαινομενολογικῆς ἀναλύσεως, ἐπὶ τῆς ψυ-

χολογικής καὶ τῆς ἴστορικής ἐμπειρίας, μακράν κατὰ τὸ δυνατόν ἀπὸ πάσης μεταφυσικῆς προύποθέσεως. Συνοψίζομεν ἐνταῦθα τὰ πορίσματα. Αἱ θρησκευτικαὶ ἀξίαι ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἴδαινικῶν ἀξιῶν, τῶν ὅποιων εἶναι ἡ ὑψίστη καὶ τελεία ἔκφρασις. "Ἐχει λοιπὸν μεγάλην σημασίαν νὰ μὴ εἶναι αἱ θρησκευτικαὶ ἀξίαι ἀπλὰ δινειροπολήματα, ἀλλὰ νὰ γεννῶνται μετ' ἀναγκαιότητος ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ ἡ γέννησις αὐτῶν νὰ διέπεται ὅχι ύπὸ αὐθαιρεσίας, ἀλλ' ύπὸ ἴδιαζούσης εἰς αὐτὰς νομοτελείας. Πρὸς τοῦτο δέον νὰ πληροῦν ὠρισμένους δρους, οἷοι εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐσωτερικῆς συνεπείας τοῦ ἀξιολογικοῦ αἰτήματος, ἡ ἀρχὴ τῆς ύπεραύτων διαμορφώσεως καὶ αὔξησεως τῆς ζωῆς, ἡ ἀρχὴ τῆς πλήρους ψυχικῆς ἰκανοποιήσεως. Εἶναι φανερόν ὅτι προβάλλει ἀφ' ἔαυτοῦ τὸ πρόβλημα περὶ τῆς μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσεως σχέσεως, τὸ δποῖον διαφωτίζεται διὰ τῆς καταδείξεως τῆς διαφορᾶς ὡς πρὸς τὴν πηγὴν καὶ τὴν λειτουργίαν ἥ τὸν σκοπὸν τῶν δύο πεδίων τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς θρησκείας. Τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν δὲν εἶναι λοιπὸν τὸ αύτὸ πρὸς τὸ κριτήριον τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας. Εἶναι κριτήριον ύπενθυμίζον πως τὴν περὶ ἀληθείας ἐκδοχὴν τοῦ πραγματισμοῦ. Διότι συνίσταται πρῶτον εἰς τὴν συμβολὴν τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν, συντήρησιν καὶ προαγωγὴν τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου. "Ανευ τῶν ἀξιῶν τούτων οὔτε νοητὴ οὔτε δυνατὴ εἶναι ἀληθινὴ καὶ τελεία διαμόρφωσις τῆς ζωῆς. Εἰς τὴν ἴδιότητα ταύτην τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν στηρίζεται ἡ ἀπόδειξις τοῦ Γαμαλιὴλ εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ τοῦ Lessing εἰς τὸ δρᾶμά του «Νάθαν ὁ σοφός». Τὸ δεύτερον στοιχεῖον τῆς ἀληθείας τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν εἶναι ἡ λυτρωτική των δύναμις, τ.ἔ. ἰκανοποίησις τῆς ψυχῆς, πέρα τῆς ὅποιας οὐδεμίᾳ ἄλλῃ δύναται νὰ νοηθῇ. 'Ο πόθος πρὸς τὴν ἰκανοποίησιν ταύτην διήκει δι' ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Εἶναι νοσταλγία πρὸς ἀρμονίαν, πρὸς ὄλοκληρωσιν, πρὸς ὑψώσιν ύπεράνω τοῦ ἐφημέρου, τοῦ μικροῦ, τοῦ εύτελοῦ. "Ο, τι ἐξέφρασε κατ' ἀγυπέρβλητον τρόπον ὁ Αὐγουστίνος μεταφράζεται εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς ἀξιολογίας ὡς ἔξῆς : 'Εντὸς τῆς ἀξιολογικῆς ὑφῆς τοῦ ἀτόμου

πραγματοποιεῖται ἐνδόμυχος δύναμις καὶ εἰρήνη. Τοῦτο δμως καλεῖται ἀπολύτρωσις.

Τὰ πορίσματα ταῦτα τῆς ψυχολογικῆς καὶ ἀξιολογικῆς ἔρεύνης τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν χρησιμοποιοῦνται πρὸς ἐρμηνείαν τῶν φαινομένων, τὰ δποῖα ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον τῆς θετικῆς θρησκείας. 'Ο Θεός εἶναι ἡ ύψιστη ἀξία. 'Ἐκ τῶν δύο πλευρῶν δμως, τὰς δποῖας ἐμφανίζει ἡ περὶ αὐτοῦ παράστασις, τῆς ἀντικειμενικῆς καὶ τῆς ύποκειμενικῆς, ἐνδιαφέρει τὴν ἀξιολογικὴν ροπὴν τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας μόνον ἡ δευτέρα, ι. ἐ. αἱ ἀνθρώπιναι μορφαὶ τῆς περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεως, εἰς τὰς δποῖας ἀντικατοπτρίζεται τὸ "Υψιστον. Αἱ μορφαὶ αὗται εἶναι διπλούσιμοι ὑπὸ τὰς ποικίλας του ἀποχρώσεις, λογοκρατικός, αἰσθητικός καὶ ἔξελικτικός, καὶ διθεῖσμός, μεταφυσικός, ἡθικός καὶ προσωπικός. Αἱ μορφαὶ αὗται ἐρμηνεύονται κατὰ τὴν σχέσιν τῶν πρὸς τὴν ύψιστην ἐκείνην ἀξιῶν καὶ ἐξ αὐτῆς. "Ἐπειτα δμως καὶ τὰ λοιπὰ περιεχόμενα τῆς ἐννοίας τῆς θρησκείας, οἵα ἡ προσευχή, ἡ ἀποκάλυψις, ἡ πρόνοια, ἡ ἀθανασία.

'Απὸ τῶν προύποθέσεων καὶ τῶν πορίσμάτων τῆς ἐμπειρικῆς ταύτης ἔρεύνης ἀφορμᾶται δ' Spranger εἰς τὸ πρόσφατον ἔργον του «'Η μαγεία τῆς ψυχῆς». 'Η ποιότης τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς γεννᾷ κατ' ἀνάγκην τὸν πόθον πρὸς τὴν ύψιστην ἀξιῶν, προκαλεῖ «μεταφυσικά» συναίσθηματα, τὰ δποῖα μετάγουν τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὰ δρια, ὅπου ἔφαπτονται ἀλλήλων διαίσθητὸς καὶ διπεραιωθητὸς κόσμος. 'Αλλ' ἡ παρουσία τῆς νοσταλγίας, ἡ ὑπαρξίας τοῦ πόθου πρὸς τὸ πέρα τῶν ὁρίων τούτων ἀποτελεῖ ἴσχυρὰν ἔνδειξιν τῆς πραγματικότητος τοῦ ὑπεραισθητοῦ. 'Η καθόλου πεῖρα τῆς ζωῆς ἄλλως τε διδάσκει ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι κάτι πολὺ περισσότερον τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐννοίας αὐτῆς.

Οὕτω τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τῶν πνευματικῶν φαινομένων καθόλου καὶ ίδιᾳ τῶν θρησκευτικῶν ἀπασχολεῖ τόσον τὴν ψυχολογίαν δσον καὶ τὴν φαινομενολογίαν. 'Αμφότεραι ἐπιδιώκουν τὴν εύρεσιν τοῦ νοήματος τῶν δεδομένων, τοῦ θρησκευτικοῦ βίου. Οὕτω μετέφερεν δ. J. Wach τὴν μέθοδον τῆς ὑπὸ τοῦ Spranger συγκροτηθεί-

σης έρμηνευτικής ψυχολογίας εἰς τὴν σφαῖραν τῆς θρη-
σκειολογίας. Τὴν ψυχολογίαν ταύτην ἔχει πρὸς ὄφθαλμῶν
καὶ ὁ Scholz. Αὐτὴν χρησιμοποιεῖ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν
μέθοδον τοῦ Woëbermin εἰς τὴν φαινομενολογίαν τοῦ θρη-
σκευτικοῦ φαινομένου καὶ ὁ Kesseler. Ἐρειδόμενος ἐπὶ τῆς
εὑρείας βάσεως τῶν ἐμπειρικῶν γνωστῶν ἐκφράσεων τοῦ
θρησκευτικοῦ βίου πειράται νὰ καθορίσῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν
ἰδιοτυπίαν τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος διὰ τῶν μέσων τῆς
έρμηνείας καὶ διὰ τῆς ἀμέσου διὰ μεταβιώσεως θέας τῆς
οὐσίας αὐτοῦ. Οὕτω ἐκβάλλει ἡ προσπάθεια του εἰς τὸ
ρεῦμα, τὸ δποῖον ἐξ ἄλλων πηγῶν προερχόμενον, εἶναι
γνωστὸν ὡς φαινομενολογία.

Ἐκ τῶν εἰρημένων καταφαίνεται ὅχι μόνον τὸ ζωη-
ρὸν ἐνδιαφέρον, τὸ δποῖον δεικνύει ἡ ἐπιστήμη καὶ μετ'
αὐτῆς δ ἄνθρωπος τῶν χρόνων μας διὰ τὴν θρησκείαν,
ἄλλα καὶ ἡ διαφορὰ τῶν περὶ αὐτῆς ἀντιλήψεων ἐν
συγκρίσει πρὸς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ παρελθόντος αἰώ-
νος. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο πρὸς αὐτὴν καὶ ἡ μεταβολὴ
αὗτη τῆς θέσεως ἐναντὶ αὐτῆς δὲν περιορίζεται τοπι-
κῶς. Ἐκτείνεται εἰς δλας τὰς χώρας, εἰς δσας ἀκμάζει
ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία. Ἄλλ' ὁ πνευματικὸς βίος
αὐτῶν τελεῖ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Καν-
τίου καὶ τοῦ Ἐγέλου. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ θρησκειοφιλοσο-
φικαὶ κατευθύνσεις, τὰς δποίας ἀπαντῶμεν εἰς αὐτάς,
ἐμφανίζουν πολλὰς ἀναλογίας πρὸς τὰς ἐκτεθείσας ἀνω-
τέρω. Ἀρκούμεθα εἰς τὴν ἀναγραφὴν μερικῶν δνομάτων,
τὰ δποῖα πιστοποιοῦν τὴν ἀκμαίαν θρησκειολογικὴν κίνη-
σιν καὶ τὸ ζωηρὸν πρὸς τὴν θρησκείαν ἐνδιαφέρον τῶν
χωρῶν, εἰς τὰς δποίας ἀνήκουν τὰ δνόματα ταῦτα. Εἰς
τὴν Γαλλίαν παρατηρεῖται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος
ἀναζωπύρωσις τοῦ διαφέροντος πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν
ἔρευναν τῆς θρησκείας, ὡς μαρτυροῦν τὰ ἔργα ἀνδρῶν
οἵοι ὁ Sabatier, ὁ Reville, ὁ Le Roy, ὁ Boutroux, ὁ Berg-
son. Ἀνάλογον ἐνδιαφέρον ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν Ἀγ-
γλίαν καὶ τὴν Ἀμερικήν. Εἶναι καταπληκτικὸς ὁ ἀριθμὸς
τῶν θρησκειοψυχολογικῶν καὶ θρησκειοφιλοσοφικῶν ἔργων,
αἱ δποίαι ἀνεφάνησαν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαε-
τηρίδας, αὐτοτελεῖς ἢ ἐν περιοδικοῖς, εἰς τὰ κέντρα τοῦ

άγγλοσαξωνικού πολιτισμού, όφειλόμεναι εἰς συγγραφεῖς γνωστούς διεθνῶς κατὰ τὸ πλεῖστον. Οὕτω εἰς τὰ παλαιότερα ἔργα τῶν Starbuck, James, Caird προσετέθησαν πολλοῦ λόγου ἀξιαὶ πραγματεῖαι, αἱ ὅποιαι ἐρευνοῦν τὴν θρησκείαν κατὰ ποικίλας φιλοσοφικάς ἐπόψεις, καντιανάς, ἐγελιανάς, νεοκαντιανάς, φαινομενολογικάς, ἀξιολογικάς ἢ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ψυχολογικῆς ἐμπειρίας καὶ ἐπιζητοῦν νὰ διακριβώσουν τὴν οὐσίαν αὐτῆς, τὸ νόημα, τὴν ἀλήθειαν, τὴν λειτουργίαν αὐτῆς ἐν τῷ συνόλῳ πνευματικῷ βίῳ. Ἰδιάζουσαν θέσιν μεταξὺ αὐτῶν κατέχουν αἱ σχετικαὶ ἔργασίαι τοῦ Josey, τοῦ Galloway, τοῦ Bowne, τοῦ Strickland, τοῦ Dewey, τοῦ Burtt, τοῦ Brightmann.

* * *

Ἡ σύντονος, εὑρεῖα καὶ σοβαρὰ ἐρευνα τῆς θρησκείας, τῆς ὅποιας εἰκόνα ἐπεχειρήσαμεν νὰ παράσχωμεν, συνέβαλε μεγάλως καὶ εἰς τὴν διασάφησιν τῆς σχέσεως τῆς θρησκείας πρὸς τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἡθικὴν καὶ τὸν πολιτισμὸν καθόλου. Κατεδείχθη ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ αὐτῆς ἀπὸ ἑκείνων καὶ συγχρόνως ὁ ἐσωτερικὸς σύνδεσμος πρὸς αὐτάς, ἀλλὰ καὶ ἡ σημασία τῆς θρησκείας διὰ τὴν προαγωγὴν αὐτῶν. Ἰδιαίτέρως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐρευνα τῶν σχέσεων μεταξὺ θρησκείας καὶ ἐπιστήμης, γνώσεως καὶ πίστεως. Αὕτη, συνεχίζουσα παλαιοτέραν προσπάθειαν, διηυκρίνησε τὴν φύσιν τῆς θρησκευτικῆς γνώσεως καὶ καθώρισε τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὴν ἐπιστημονικήν. Ἡ θρησκευτικὴ γνώσις στηρίζεται ἐπὶ ἴδιοτύπου βιώματος, διὰ τοῦ δποίου λαμβάνει συνείδησιν ὁ ἀνθρώπος ὅτι ἀνήκει εἰς ὑπεραισθητὸν κόσμον, τὸν δποῖον βιοῦ κατ' ἄμεσον τρόπον ὡς σκοπὸν καὶ ἔσχατον νόημα τῆς ὑπάρξεώς του.

Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι συνεχίζεται μέχρι τῶν χρόνων μας καὶ ἡ θετικοκρατικὴ φιλοσοφία τῆς θρησκείας, ὡς καὶ αἱ φυσιοκρατικαὶ περὶ αὐτῆς ἀντιλήψεις. Συνεπεῖς πρὸς τὰς προύποθέσεις τῶν οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ροπῶν τούτων ἐπιμένουν νὰ ἐρμηνεύουν αὐτὴν ὡς φαντασιοδοξίαν, καὶ περ ψυχολογικῶς ἀναγκαίαν, ἢ ὡς ἀναχρονιστικὸν κατά-

λοιπον ἀπὸ τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνας τοῦ παρελθόντος.
‘Ως προϊὸν τῆς φαντασίας ἐκδέχεται λ.χ. αὐτὴν δὲ L. Ziehen. Κατ’ ἀνάλογον τρόπον ἔξηγοῦν αὐτὴν καὶ οἱ θετικισταὶ τῆς σχολῆς τοῦ Rehmke, ως φερ’ εἶπεῖν δὲ Hegenwald, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ θρησκεία ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν ἐμψύχωσιν τοῦ σύμπαντος ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Παραπλησίαν παρερμηνείαν ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τοὺς ὅπαδοὺς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Shuppe. ‘Ολαι αὐταὶ αἱ ἐκδοχαὶ τῆς θρησκείας σχετίζονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς τὰς ἴδεας τοῦ Feuerbach. Κατ’ ἀμεσώτερον δῆμως τρόπον ἀντλοῦν ἐξ αὐτοῦ οἱ ὅπαδοι τοῦ ιστορικοῦ ὄλισμοῦ, οἱ ὅποιοι καὶ διέδωσαν εὔρυτατα μεταξὺ τῶν μαζῶν τὴν περὶ οὐσίας τῆς θρησκείας ἀντίληψιν αὐτοῦ. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ὁ σοσιαλισμὸς τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιστημονικούς του ἐκπροσώπους διαπνέονται ὑπὸ τοῦ πόθου πρὸς δημιουργίαν θετικῶν σχέσεων πρὸς τὴν θρησκείαν, ὅπὸ τὴν ἐπιδρασιν, ἐννοεῖται, καὶ τῶν πορισμάτων τῆς συγχρόνου θρησκειολογίας. Γενικῶς δῆμως ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τοὺς σοσιαλιστικούς κύκλους ἢ διξασίᾳ ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι προϊὸν τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, εἰς τὸ ὅποιον οὐδὲν ἀντικείμενον ἐκτὸς αὐτῆς ἀντιστοιχεῖ. ‘Αλλ’ αἱ φωναὶ αὗται τοῦ θετικισμοῦ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ἀποτελοῦν παραφήνιαν μόλις δυναμένην νὰ διαταράξῃ τὴν μεγαλειώδη συμφωνίαν, τῆς ὅποιας τοὺς τόνους ἥκούσαμεν.

‘Ο γνωστὸς φυσικὸς Bavink κατέδειξε δι’ ὀλοκλήρου βιβλίου τὸν δρόμον τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης τῆς φύσεως πρὸς τὴν θρησκείαν, δῆμως κατέδειξεν δὲ Planck τὸ δυνατὸν τῆς μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ πίστεως ἀρμονίας. ‘Ἐχοντες ὑπὸ ὅψει δσα εἴπομεν περὶ τῆς φιλοσοφίας καθόλου τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος καὶ περὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας ἰδιαιτέρως, θὰ ἐπετρέπετο νὰ ισχυρισθῶμεν ὅτι καὶ ἡ σύγχρονος φιλοσοφία εύρισκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἢ ὅποια ὁδηγεῖ εἰς τὴν θρησκείαν. ‘Ο ισχυρισμὸς οὗτος καθίσταται βεβαίτης, ἀν ληφθοῦν πρὸς ὀφθαλμῶν καὶ αἱ κατηγορηματικαὶ ὁμολογίαι φιλοσόφων ως δὲ Eucken καὶ δὲ Bergson, δὲ Windelband καὶ δὲ Renouvier, δὲ Paulsen καὶ δὲ Boutroux, δὲ Natorp, δὲ Stumpf, δὲ Volkelt, δὲ Adickes, δὲ Scheler. Εἰρκούμεθα εἰς τὴν παράθεσιν τῶν ὠραίων λόγων τοῦ Paulsen:

«Ο θετικισμὸς πιστεύει ὅτι δὲ ἄνθρωπος ἔτοιμάζεται νὰ ἀποβάλῃ τὴν ὁρμὴν πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ τὸ ὑπερβατικόν, ή ὅποια προσιδιάζει μέχρι τοῦτο εἰς τὴν θρησκείαν. Τὴν γνῶμην ταύτην θεωρῶ σφαλεράν. Οἱ ἀόριστος πόθος πρὸς διασκέλισιν τῶν ὁρίων, πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ πανάγαθον, εἶναι ὁρμὴ ἔμφυτος εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀνώλεθρος καὶ ἀκατάλυτος. Οὗτος δὲν εὑρίσκει πλήρη ἰκανοποίησιν εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὰς μορφὰς τοῦ ἐπιγείου βίου, εἰς τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα. Τούλαχιστον ἔρχονται ὥραι, κατὰ τὰς ὅποιας αἰσθάνεται πᾶν γῆγενον καὶ παροδικὸν ὡς εὐτελὲς καὶ μηδαμινόν, κατὰ τὰς ὅποιας τὴν ψυχὴν του κυριεύει δὲ πόθος πρὸς κάτι τὸ αἰώνιον καὶ ἀφθαρτον. Καὶ ὅχι μόνον τὸ θυμικόν, ἀλλὰ καὶ ὁ νοῦς συναισθάνεται πολὺ στενὴν τὴν δεδομένην πραγματικότητα».

2. ΕΜΒΑΘΥΝΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Η φιλοσοφικὴ αὕτη ἔρευνα τῆς θρησκείας φέρει γενικὸν κατὰ τὸ πλεῖστον χαρακτῆρα, ἀναφέρεται δηλαδὴ κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὸ θρησκευτικὸν φαινόμενον καθόλου. Ήτο φυσικὸν ὅμως νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὡς τὴν ζωντανὴν θρησκείαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Οὗτο παρατηροῦμεν πορείαν ἀπὸ τῆς ἔρευνῆς τῆς θρησκείας καθόλου πρὸς τὴν θρησκείαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτιστικοῦ κύκλου. Πολλὰ εἶναι τὰ προβλήματα, τὰ ὅποια ἀπησχόλησαν καὶ ἀπασχολοῦν τὴν ἔρευναν ταύτην, ὅπως πολλὰ εἶναι τὰ αἴτια, τὰ ὅποια ὀδήγησαν εἰς αὐτά. Θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἔξαρσιν δύο μόνον ἐκ τῶν προβλημάτων τούτων, τὰ ὅποια ἔχουν θεμελιώδη σημασίαν. Τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν ἀναφέρεται εἰς τὴν περὶ ἀπολύτου κύρους ἀξιωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ ἄλλο εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας του, τοῦ οὐσιώδους περιεχομένου του, τοῦ πνεύματός του. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι τὰ δύο ταῦτα προβλήματα συνδέονται ὀργανικῶς τὸ ἐν πρὸς τὸ ἄλλο.

Η περὶ καθολικοῦ κύρους, ἀπολύτου ἀληθείας ἀξιωσις ἐκείνη τοῦ χριστιανισμοῦ στηρίζεται ἐπὶ ιστορικῶν γεγονότων. Καὶ ἐντεῦθεν ἀκριβῶς γεννᾶται τὸ πρόβλημα. Διότι ιστορικότης καὶ ἀπόλυτον κύρος εἶναι ἔννοιαι, τὰς